

dr hab. Małgorzata Pachowicz, prof. ANS
Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie
Wydział Humanistyczny – Katedra Filologii Polskiej

Recenzja pracy doktorskiej mgr Agnieszki Szwałec-Czarnik
pt. Charakterystyka polszczyzny kresowej i jej funkcje w powieściach Floriana
Czarnyszewicza: *Nadberezyńcy*, *Wicik Żywica*, *Chłopcy z Nowoszyszek*,
napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Bogusława Dunaja, Kraków 2023

Pani mgr Agnieszka Szwałec-Czarnik w rozprawie doktorskiej zatytułowanej „Charakterystyka polszczyzny kresowej i jej funkcje w powieściach Floriana Czarnyszewicza: *Nadberezyńcy*, *Wicik Żywica*, *Chłopcy z Nowoszyszek*”, napisanej pod opieką naukową prof. dr. hab. Bogusława Dunaja wybrała jako podstawę źródłową swoich rozważań powieści, w których odzwierciedla się „majsterstwo pisarskie”¹ autora. Powieści te powstały z potrzeby serca F. Czarnyszewicza – emigranta, a „nostalgia, wierność i uparta niezgoda na przyjęcie tzw. historycznych konieczności uczyniły zeń pisarza”². W tych trzech powieściach F. Czarnyszewicz, „zawsze wierny rodzinnej ziemi nadberezynie”³, odtworzył dzieje i obyczaje nadberezzyńskiej społeczności na tle burzliwej historii lat 20. XX wieku.

Pani mgr Agnieszka Szwałec-Czarnik podjęła wysiłek badawczy polegający na omówieniu cech polszczyzny kresowej i jej funkcji w wymienionych powieściach F. Czarnyszewicza. Uczyniła to w sposób skrupulatny, wręcz drobiazgowy. W postępowaniu badawczym wykazała się konsekwencją i precyzją naukowego wywodu. Potwierdzam słuszność wyboru tematu i sposób jego opracowania.

Przedłożona do recenzji rozprawa jest bardzo obszerna, zarówno w sensie objętościowym, jak i informacyjnym; liczy łącznie 474 strony wydruku komputerowego. Składa się z sześciu wydzielonych rozdziałów, z których I ma charakter teoretyczny, II i III – charakter materiałowy, analityczny, natomiast IV stanowi podsumowanie badań

¹ C. Miłosz, *Notatki z lektury*, „Kultura” 1958, nr 5(67), s. 63.

² W. Lewandowski, *Florian Czarnyszewicz (portret literacki)*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Filologiczne, z. 40. Filologia Polska (17)”, s. 119.

³ Jw., s. 118.

Autorki. Praca zawiera także bibliografię (V) oraz aneks (VI). Koncepcja takiego układu treści jest logiczna, spójna i przejrzysta.

W rozdziale I (zatytułowanym „Wprowadzenie”, s. 4-28) w sześciu podrozdziałach znalazło się omówienie wielu szczegółowych zagadnień istotnych dla przedstawianych rozważań. Autorka rozpoczyna od wskazania celu i zakresu swoich badań. Podkreśla, że analizuje właściwości polszczyzny północnokresowej (w zakresie fonetyki, fleksji, składni, słowotwórstwa i słownictwa) i jej funkcje w wypowiedziach bohaterów oraz narratora w wybranych powieściach F. Czarnyszewicza: *Nadberezyńcy*, *Wicik Żywica*, *Chłopcy z Nowoszysek* (s. 4). Przyjęcie takiej perspektywy badawczej pozwoliło Autorce na wnikliwe i wielostronne omówienie tytułowego zagadnienia z odwołaniem do materiału egzemplifikacyjnego.

Następnie przechodzi do omówienia metodologii swoich badań lingwistycznych, w których wykorzystuje wzajemnie się uzupełniające i charakterystyczne zarówno dla dialektologii, socjolingwistyki, etnolingwistyki, lingwistyki kulturowej, jak i lingwistyki tekstu metody badawcze. W dalszym ciągu rozdziału I Doktorantka przedstawia stan badań nad polszczyzną kresową. Rozpoczyna od stwierdzenia, że „literatura poświęcona badaniom polszczyzny kresowej jest ogromna” (s. 6), stąd zapewne dokonany przez Nią skrótowy (s. 6-9) przegląd wybranych publikacji odnoszących się do analizowanego zagadnienia. Niemniej jednak należy podkreślić, że Autorka przywołuje fundamentalne opracowania przede wszystkim Zofii Kurzowej, wskazuje także artykuł Leszka Bednarczuka (*O języku polskim nad Berezyną*), który stanowił „inspirację i zachętę, by zająć się dokładną analizą właściwości polszczyzny kresowej, występujących w trzech powieściach Floriana Czarnyszewicza” (s. 9). W tym miejscu zwracam uwagę na brak przypisów zawierających opisy bibliograficzne omawianych publikacji. Autorka w tekście głównym zamieściła zapis, że dokładne dane bibliograficzne znajdują się w monografii Z. Kurzowej (s. 8), ale nie jest to informacja wystarczająca, ponieważ właśnie w tym podrozdziale powinny znaleźć się pełne opisy przywoływanych publikacji. Zabrakło także uwzględnienia tych opracowań w wykazie bibliografii (s. 404-405), który liczy jedynie 23 pozycje, co stoi w sprzeczności z przytoczonym powyżej stwierdzeniem Autorki o ogromie publikacji poświęconych polszczyźnie kresowej.

Kolejny podrozdział dotyczy charakterystyki polszczyzny kresowej. Biorąc pod uwagę sformułowanie tematu oraz cele dysertacji Doktorantka słusznie poświęciła temu zagadnieniu wiele uwagi, odwołując się do badań i ustaleń Z. Kurzowej (*Ze studiów nad polszczyzną kresową*, Kraków 2007).

W dwu końcowych podrozdziałach (5 i 6) Autorka zamieściła najpierw krótką biografię F. Czarnyszewicza, a następnie omówiła szczegółowo tematykę każdej z analizowanych powieści. Należy dodać, że równie szczegółowo przedstawiła sylwetki bohaterów powieści i te charakterystyki zamieściła w obszernym aneksie (s. 406-474), będącym uzupełnieniem podrozdziału szóstego. Chciałabym jednak zapytać Autorkę o przyczyny takiego układu treści; dlaczego omówienie problematyki powieści znajduje się w zasadniczej części pracy, a charakterystyki bohaterów zostały zamieszczone w aneksie? Czy nie warto byłoby także biografię F. Czarnyszewicza umieścić w aneksie?, byłaby ona swoistym wstępem do przedstawienia i tematyki powieści, i bohaterów, tym bardziej że w utworach pisarza odnaleźć można wiele wątków autobiograficznych i odniesień do kraju lat dzieciennych.

Tę część dysertacji oceniam wysoko, stanowi ona solidną i uporządkowaną podstawę teoretyczną do analiz lingwistycznych. Zostały one zamieszczone w stanowiących trzon pracy rozdziałach II i III, które są najobszerniejsze, obejmują prawie 400 stron.

Bogaty, jakościowo różnorodny i reprezentatywny materiał egzemplifikacyjny analizowany przez autorkę został zaczerpnięty z trzech powieści F. Czarnyszewicza. To bardzo dobra i przemyślana podstawa materiałowa badań. Doktorantka wszystkie uogólnienia i wnioski opiera na drobiazgowej analizie wybranego materiału. W tym miejscu muszę stwierdzić, że analiza tak obszernego materiału językowego była na pewno zadaniem niezwykle pracochłonnym i ten ogromny nakład samodzielnej pracy Autorki doceniam.

W rozdziale II (obejmującym pięć podrozdziałów, s. 28-311) Doktorantka rozpoczyna swoje rozważania od opisu i analizy polszczyzny kresowej, uwzględniając obecne w niej zjawiska językowe w obrębie fonetyki, fleksji, składni, słowotwórstwa i słownictwa. Przyjęta przez Doktorantkę metodologia analizy materiału jest właściwa i przejrzysta. Nawiązując do charakterystyki polszczyzny kresowej (zamieszczonej w rozdziale I. 4.), przedstawia zestaw cech języka bohaterów powieści i narratorów. Czyni to według ustalonego przez siebie schematu analizy polegającego na wskazaniu danej cechy, a następnie zilustrowaniu jej odpowiednimi i licznymi przykładami zaczerpniętymi z każdej z trzech powieści F. Czarnyszewicza.

Najpierw omawia zjawiska fonetyczne odnoszące się zarówno do wokalizmu, jak i do konsonantyzmu, i przytacza formy poświadczające obecność wskazywanych cech (s. 28-111). Następnie przechodzi do fleksji (s. 111-172), wyróżnia charakterystyczne

zjawiska w odmianie rzeczowników, przymiotników, zaimków i czasowników, znajdujące odzwierciedlenie w bogatym przytoczonym materiale egzemplifikacyjnym.

W kolejnym z podrozdziałów zajmuje się analizą różnorodnych formacji słowotwórczych i zwraca uwagę na niezwykle ich bogactwo (s. 193-230). Należy podkreślić, że Autorka nie tylko wskazuje, jakich formantów używa F. Czarnyszewicz np. do tworzenia deminutywów, ale podaje również ich frekwencję w obrębie każdej z powieści z rozbiciem na formy używane przez narratora lub bohaterów powieściowych. Szkoda, że Doktorantka nie przedstawiła rezultatów swojej żmudnej jakościowo-frekwencyjnej analizy formantów, np. w formie tabeli, w której w przejrzysty sposób mogłaby zamieścić wyróżnione formanty, zwracając tym samym uwagę na ich różnorodność, pełnione funkcje i frekwencję.

Podrozdział piąty to następny obszerny fragment dysertacji, który obejmuje analizę słownictwa (s. 230-311). Autorka bada leksykę powieści F. Czarnyszewicza i rezultaty swoich badań przedstawia w formie różnorodnych słowników. Rozpoczyna od zamieszczenia najważniejszego, liczącego 199 haseł słownika regionalizmów północnokresowych (s. 230-272). Obejmuje on słownictwo należące do różnych zakresów tematycznych (np. przyrodniczego, rolniczego, religijnego, prawnego). Następnie analizuje leksykę powieści, biorąc pod uwagę kryterium pochodzenia tego słownictwa i wyróżnia białoruszycyzmy (140 haseł), rusycyzmy (151), anglicyzmy (1), germanizmy (5), idyszycyzmy (1), łacynizmy (6), turcycyzmy (1), ukraińszycyzmy (7). Dołącza także wykaz 15 archaizmów, wśród których znalazły się archaizmy leksykalne (15), semantyczne (13) i grupa archaizmów nieokreślonych (23). Każdy z wyrazów zamieszczonych w słownikach został opatrzony przez Autorkę definicją słownikową i odwołaniami do kontekstów wypowiedzi bohaterów i narratorów powieści F. Czarnyszewicza.

W rozdziale III zatytułowanym „Funkcjonowanie elementów kresowych w tekstach powieści” (s. 311-401) Doktorantka wykorzystując metodologię badań socjolingwistycznych, zwróciła uwagę na zróżnicowania języka bohaterów i grup społecznych w zależności od płci, wieku, wykształcenia, umiejętności pisania i czytania, pochodzenia (statusu społecznego), narodowości oraz miejsca zamieszkania. Wskazała elementy kresowe w zakresie fonetyki, fleksji, składni, słowotwórstwa i słownictwa obecne w wypowiedziach bohaterów i przedstawicieli grup społecznych, a także narratorów trzech powieści F. Czarnyszewicza. Nawiązała tym samym do już poczynionych ustaleń w poprzednim II rozdziale. W związku z tym nasuwa się pytanie,

czy nie warto byłoby zrezygnować z wydzielenia odrębnego III rozdziału, a informacje w nim zawarte włączyć do rozważań zamieszczonych w rozdziale II?

W podsumowaniu Doktorantka stwierdza, że „na podstawie zbadanego, przeanalizowanego materiału można rzec, iż głównymi funkcjami polszczyzny kresowej są funkcje: przedstawieniowa oraz różnicująca” (s. 401). Każdą z tych funkcji krótko omówiła, podkreślając, że w powieściach F. Czarnyszewicza odzwierciedla się zróżnicowanie społeczeństwa kresowego, którego losy zostały ukazane na tle kultury, zwyczajów, obyczajów, faktów historycznych. To podsumowanie uznaję za logiczne i spójne w odniesieniu do rozdziału III.

Nie wiem jednak, dlaczego Autorka zrezygnowała z zamieszczenia zakończenia odnoszącego się do całości dysertacji, w którym m.in. przedstawiłaby zebrane z poszczególnych rozdziałów najważniejsze wnioski z analizy bogatego materiału, tym bardziej że wszystkie te wnioski są w pracy przekonująco udowodnione.

Po lekturze rozdziałów badawczych można stwierdzić, że zaproponowana przez Autorkę analiza powstała jako efekt rzetelnych badań opartych na obszernym i zróżnicowanym materiale językowym. Wyniki pracy badawczej Doktorantki mogą być wykorzystane w dalszych analizach polszczyzny kresowej i na pewno badania te warto kontynuować.

Pod względem językowym praca została przygotowana starannie, napisana sprawną polszczyzną i utrzymana we właściwym dla tego gatunku wypowiedzi stylu naukowym. Autorka swobodnie operuje słownictwem specjalistycznym (terminologią językoznawczą). Zauważone w pracy nieliczne usterki (np. błędy literowe: *w niniejszym rozdziale przedstawiam socjologiczny podział bohaterów powieści* (s. 311); potknięcia stylistyczne, np. *Czarnyszewicz okrasił powieść elementami komicznymi* (s. 24), *Stach i Kościk dojrzewają w atmosferze polskiego patriotyzmu* (s. 25); powtórzenia w bliskim sąsiedztwie, np. *Badając wypowiedzi mężczyzn i kobiet należy stwierdzić, iż najliczniejszą grupę wyrazów zarówno w mowie kobiet, jak i mężczyzn stanowią regionalizmy – choć konwersacje mężczyzn zawierają ich czterokrotnie więcej (mężczyźni (1050); kobiety (246)* (s. 400) nie wpływają na moją wysoką ocenę całości rozprawy.

Konkluzja

Recenzowaną dysertację oceniam pozytywnie. Zamieszczone powyżej niektóre uwagi nie obniżają jej wartości poznawczej, a postawione Autorce pytania są propozycją do bardziej szczegółowych analiz i badań podjętego problemu.

Pragnę podkreślić, że dysertacja dowodzi realnego trudu badawczego, jaki Doktorantka włożyła w jej przygotowanie, a odwołując się do twórczości F. Czarnyszewicza przywróciła niejako pamięć o zapomnianym pisarzu-emigrancie, który na kartach swoich powieści opisał „dzieje polskiej szlachty zagrodowej, żyjącej na wschodnich Kresach Rzeczypospolitej w kontekście historyczno-kulturowym” (s. 24).

Stwierdzam, że przedstawiona do oceny rozprawa doktorska Pani mgr Agnieszki Szwalec-Czarnik pt. „Charakterystyka polszczyzny kresowej i jej funkcje w powieściach Floriana Czarnyszewicza: *Nadberezyńcy*, *Wicik Żywica*, *Chłopcy z Nowoszyszek*”, spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim. Jest oparta na samodzielnie przeprowadzonych badaniach, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, potwierdza ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej w zakresie językoznawstwa. Wnoszę więc o dopuszczenie Pani mgr Agnieszki Szwalec-Czarnik do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Małgorzata Pachowicz

Tarnów, 4 IV 2023 r.